

ВЛАДИМИР СВИНТИЛА И БЕ ЧЕСТИТ НА ЗЕМЯТА

chitanka.info

Върху гроба на Шкорпил, създателя на българската археология, е положен един грамаден каменен кръст. Страните на този кръст са равни по дължината си и са опасани от една широка кръгла лента. Това е така нареченият „Победен кръст“. Този тип паметници се срещат често по старите гробища и по старите каменни украси. Тези символи ги има в резбите, по владишки тронове и други, има ги и в керамиката. Те са знаци на слънцето.

Такива надгробия има нарисувани в знаменитата и забравена „Задушница“ на Мърквичка. Там една млада жена в изстъплена скръб е прегърнала един такъв надгробен кръст.

Шкорпил е обичал тези кръстове поради тяхната изключителна архитектуроника, бих казал, тяхната монументалност. Той ги е адмирал и изследвал, канел се е да им посвети отделна изкуствоведческа студия, великият Шкорпил, който разкопа миналото на България.

Казват, че той поискал да се постави един такъв древен паметник на гроба му. А може би близките му, които са познавали неговата любов към тези художествени изделия на народния гений, са го поставили над гроба му и без негово желание.

Юноша аз дойдох да се поклоня на гроба на забележителния човек и на големия учен, със сърце изпълнено с възторзи пред неговото дело. Този чех бе повече българин от нас самите.

Помня, че седях дълго време — слънцето започна да клони към залез.

— Откъде си, момче, тукашен ли си? — събуди ме от моето съзерцание един глас.

Пред мен стоеше възрастен човек, нито гражданин, нито селянин, с панталони, но не потури, от аба, с тънък избелял червен пояс, слаб и съсухрен, със саморъчно правени телени рамки на очилата, с капела от слама, каквито по онова време носеха даскалите и кметовете.

— Софиянец съм — казах.

— Дошел^[1] си да се поклониш на гроба на Шкорпил!

— За това съм дошел.

— Идват мнозина — каза старият човек. — Постоят, погледат и си отиват. Какво, харесва ли ти кръстът?

— Хубав е — казах, — и ясно, че е древен.

— Поне два века — каза старецът и почука по кръста с дряновата си тояжка. — Пясъчникът виж как е потъмнял.

Но не се е оронил пясъчникът. По тези места пясъчниците са твърди. И мъчно се обработват.

— Ти да не си каменар?

— Каменоделец съм — каза, — но вече малко и рядко работя. Първо, защото рядко ми поръчват да направя някой кръст, и, второ, защото остарях. Каменоделството иска мъжка сила. То не е само да биеш с чука и длетото. Камъкът трябва да се върти, да се обръща. А това иска младост.

Помня, докато още правехме воденични камъни, какво беше. Воденичният камък се прави от твърда порода, пак от пясъчник, но много по-твърд. Мъчно се изважда такъв блок от скалата, мъчно се изсича в съвсем правилен кръг. И много мъчно се обръща. Пък пробиването на дупката в средата е голяма беля. Прави се с тънко остро длето, после с тънко шило. И с малко чукче. Току-виж си разцепил камъка на две.

Но аз не обичах да правя воденични камъни. Повече ми се правеше ей тая работа — художествената.

Старецът говореше на литературен език, само звукът „е“ той произнасяше меко като по руски. Това говореше за древността на диалекта му. А общият вид на стареца говореше, че той е по своему образован човек.

— Ела да обиколим съседните гробища, пък аз ще ти разкажа това-онова.

Тръгнахме.

— Ти това, старото каменоделство, откъде си го научил?

— От баща си — каза, — че в рода ни всички са били каменоделци. Откакто се помним. Мисля си: дали моите прадеди не са секли камъка за старинния Преслав? Дядо, прадедо, пра-прадедо, всички са секли белия камък, чак до един далечен Божил, който е дошел от другаде, но откъде, не се помни. Всички са секли камъка, правили са кръстове, воденични камъни и каменни стъпала за старите чорбаджийски къщи. Каменоделството иска яки плещи и точна ръка. Но няма на кого да предам занаята си.

— Защо да няма? — казах.

Синът ми е учител, селски даскал, пък внукът ще става инженер. А и работа няма. Пък сега тия надгробни паметници, дето ги правят, да ми ги харизваш, не ги ща. Умира старата традиция.

Ти, както изглежда, си чел книги по занаята си?

— Чел съм. Като станах двадесетгодишен, един археолог, който минаваше насам, ми остави една книга. И почнах да чета в читалището известията на археологическия институт. Тук-таме срещам статии, снимки, рисунки за нашата стара каменоделска работа и свикнах да ходя по селата и по гробищата и да търся най-чистите образци. Ти знаеш ли, че моят пралядо все още е сякъл каменни баби?

— Не може да бъде — възкликнах.

Каменните баби са скулптурни фигури, правени от древните прабългари.

— Правил е. И е правил кръстове, върху които е изобразен дълъг кичур коса. И това е пак древен спомен от прабългарите.

Ние влязохме в гробището. И тук трябваше да се удивя отново. Имаше древни цилиндрични каменни кукулуси, т.е. груби антропоморфни фигури, които направо спадат към скулптурата, имаше и грамадните победни кръстове. Селското гробище бе цял музей на едно древно, неподправено изкуство.

— Виждаш ли какви чудеса? — каза. — И всичко това се е съхранило само защото е правено за гробищата. Хората рушат старите домове и правят нови, но не посягат на старите гробове.

Растяха в гробищата бухлати чемшири и тъмнозелени бадемови дървета. И тук-таме към небето отпращаше върха си малък кипарис.

— Не расте кипарисът добре по тези места. Явно, пренесен е от Божи гроб или от Беломорието. Но студена е северната земя за него.

А виждаш ли този грамаден кръст? Тук има и надпис. Надписът е изтрит. Не се вижда нито името, нито годината. Само тук се чете „и бе честит на земята“. Този кръст го е правил мой пралядо.

На кръстовете, пък и въобще на нашите надгробни камъни липсват текстове. Текстове се появяват късно под гръцко и турско влияние. Това ми го обясниха. А древните български паметници са безименни. Само има знаци, с които се обозначава полът на покойника. Знае се кой кръст е на мъж, кой на жена, а малките кръстове до тях са на децата им, ако са починали малки.

Много съм се питал защо българите не са оставяли надписи. Ще кажеш: били са неграмотни! Но в селото са останали тридесет приписки, като се почне от края на XVI в. Значи имало е грамотни. Работата е там, че хората не са държели много на отделния човек. Той не е бил важен. Човекът е свещ. Какво толкова има. Духне вятърът на смъртта и... конец!

А селото, родът, е живеел на отсрещния рид, на слънце. И се е множил. Това е било важно: животът да се съхрани, не паметта за отделните хора.

Старецът поглади с ръка наболата си бяла брада.

— Но тук единствено е направено изключение. Това изключение е сторил мой дядо и виж по какъв случай.

Дядо ми е бил голям майстор каменоделец. Рязал е и чукал камъка за Тумбул Джамия — голямата. Там той не е работил ангария. Плащали са му. Защото турците се боели от клетви. Не искали тези, които работят джамията, да къннат светото за тях място. Дядо ми с другите българи секли само камъка, а турски майстори, дошли от Цариград, го редили и шарили. Но дядо ми бил толкова надарен, че му позволили да шари и той. Турците нравили онез ми ти техни красиви надписи, които се правят с много тънко длето и с голям труд. И дядо ми гледал.

Пък дядо ходил и в Арбанаси. И там сякъл надписи с гръцки букви. Хубави надписи сякъл, които му изписвал красиво на пергамент гръцкият даскал. А дядо ми знаел и гръцки.

Много ходил по гурбет, по каменоделска работа и като се върнал, извикал го тукашен един големец, чорбаджи Йордан, и му казал:

— Като умра, искам да ми направиш един от тия големи валчести кръстове. Такъв има на гроба на баща ми и на гроба на дядо ми. Ще ми направиш ли?

— Ще ти направя — рекъл, — но кой знае дали няма да се представя пред господата преди теб. Нали знаеш какво е човекът? Днеска го има, утре го няма!

— Тогава — рекъл чорбаджи Йордан — ще ми направиш кръста отсега, ще го държиш в двора си, пък аз ще ти го платя.

Чорбаджи Йордан искал невъзможното. По нашата религия да се прави кръст на жив човек е светотатство. За живия се прави къща с джамлъци, с висок чардак — да се радва живият на живота. Това е

неговият дом. А домът на мъртвия е тъмният и студен гроб с бял кръст, който да личи отдалече. Едните са на слънчевия рид, другите на сенчестия.

— Не мога — рекъл дядо ми, — не мога, чорбаджи. Ти ако си изгубил християнската вяра, аз не съм. На жив човек надгробен камък не правя.

А чорбаджията рекъл:

— Я стига си се заплесвал. Направи кръста. Добре ще ти платя. Искам ти да го направиш.

Дядо ми не склонил.

Но чорбаджията не се отказал.

Викал го той често на гости, пиели бяла ракия и червено вино на високите чардаци, хортували си. Мъжки разговори: за берекета, за стоката, за панаира в Узунджово, за джамията в Одрин, за цариградските сокаци и шербети. И двамата били много пътували, но по различни дела, и двамата много знаели и видели.

Отпуснала се душата на дядо ми Андрея, тъй се казвал моят достопочтен прародител. Свикнал да ходи при чорбаджията, станали големи достове — за чудо и приказ.

Ходели заедно на църкова в неделя, заедно ходели на изповед, заедно сядали в черковното кафене, заедно, коляно до коляно, прехвърляли тежките зърна на броаницата. А те са тридесет и три. И на всяко зърно си повтаряш наум: „Господи помилуй!“

Разбира се, хората се учудвали. Каменоделецът си е все пак човек занаятчия. Пък и каменоделците си нямали дори лонжия. (Те били малко хора и били записани при лонжията на абаджиите.) Какво ще прави един каменоделец при чорбаджия?

Но приятелството, какво не може то. А дядо ми за достлук душата си давал.

А чорбаджи Йордан всеки ден редял едни благи медени приказки.

— Андрея — казвал, — честит съм на земята. Заслужил ли съм го, не зная. Богат се родих, богат живях, богатствата ми ги множи бог. От турците икрам имам, параклис построих, че го и ктиторосах. И портрета ми го има със сина ми Василия. Много добро сторих на християните и с турците в мир живях.

А дядо ми Андрея само кимал с глава. Всичко е вярно.

Не бил лош човек чорбаджи Йордан. Макар и богат, не го мразели хората. А хората, както знаеш, мразят богатите, че и днес.

Старецът въздъхна. Годината беше 1943 г. и планините бяха пълни с партизани.

А чорбаджията обичали. Давали очите си да ги избодат за него. На всички бил опора. И колкото той давал на хората, три пъти повече бог на него. Пък и това рядко става.

И колчем седнели в кафенето, въздъхвал чорбаджи Йордан и почвал:

— Андрее, честит живях на земята.

И на дядо ми тези приказки не омръзвали, зер кой ще се насити да слуша приказки за човешкото щастие. Друго е да ти се оплакват. Оплакването додява. Пък приказки за щастие? Стой, че слушай.

Заправил прадыдо ми нова къща, тази, в която живея и аз. Докарал едни дебели трупи, насякъл онзи ми ти бял камък, вдигнал едни високи дувари. Не му стигнали парите. Дал му чорбаджи Йордан цяла пунгия жълтици и бели сребърни пари. Да има! Рекъл му, както се казва по нас: „Кога господ на тебе, ти на мен“.

И когато направил къщата, направил и водосвет. А след водосвета седнали достовете на новите чардаци. И не ще ли, чорбаджията отворил отново дума за онзи камък, надгробния.

— Добре — рекъл дядо ми, — добре, чорбаджи Йордане. Но твой да бъде грехът.

— Да бъде — рекъл чорбаджията.

И ето какво станало:

Скитал Андрея цял месец по планината да търси камък. И намерил такъв. Голям, хубав, едвам се подавал изпод земята, ще рече не е изветрял. Впрегнал воловете, докарал го. И започнал да го сече и дяла.

И има-няма, мине някой край двора му и надникне през мачника. А мачникът е една малка вратичка, поставена по-височко, винаги отворена, да минава котката (зер толкова били високи дуварите на двора, че и това пъргаво животно не можело да го прескочи).

Надникне някой през мачника, и пита:

— Андрея-я-я! За кого е кръстът? — хората работа си нямат.

А Андрея ще рече:

— За богат един търговец от Русчук! Спомина се миналата есен.

— Че ти чак оттука ли ще го караш с колата?

— Оттука.

Майсторил той камъка, направил кръста, направил пояса. Всичко станало както трябва. Дошел чорбаджи Йордан, почукал камъка с патерицата — явно добра работа. И му наплатил.

И пак седнали двамата на чардака да измислят надписа. Трябвало да има надпис. Надписът вероятно е съдържал името на чорбаджията, че и още някакви работи. Но времето оставило само това: ... „и бе честит на земята“.

Издялал Андрея и надписа, нали бил дялал гръцки надписи в Арбанаси!

Свършил надписа и не щеш ли, разболял се. Викнали хекимина. И хекиминът не можал да каже каква е болестта. Лекувал го, каквото го лекувал, пък му ставало все по-тежко, а не по-добре. Защото, ако хекиминът не познае болестта, повече те разболява. Той те цери за едно, пък то другото набира сили. Така е!

Решил Андрея, че това е наказание, задето на жив човек надгробен камък направил. Викнал жена си и казал:

— Не за чорбаджията направих аз кръста, а за себе си.

И викнал попа да се изповяда. Казал му за стореното, казал му, че чорбаджията е взел греха върху си. А попът Стойко виж какво му казал:

— Всеки прави греха за себе си и никой не може чужд грях да поеме.

Така дядо Андрея не дочакал края на деня. Угаснал с угасването на слънцето. А попът за смъртта му нищо не посмял да каже на чорбаджията. Боял се. Свещеник е наистина, но с чорбаджията са всичките: и вярващите, и неверните. Ето каква е силата на парите. Гласа на правдата запушва.

Андрея умрял млад, а чорбаджи Йордан на преклонна възраст. Минавал той чат-пат през двора на Андрея да види камъка. Моят баща Недко го помнеше. Влезе, ще го поканят, ще се разговорят. И чорбаджията повтарял все своите си думи:

— Честит живях на този свят, честит се родих...

А баща ми Недко, тогава млад майстор, климал глава пред доста на баща си. В какво да го вини?

Че не му бил по сърце чорбаджи Йордан, не му бил. Но мъртвите са си мъртви. Мъртвите от живите ги дели долът и реката. Живите са на огрения от слънцето рид, мъртвите са на сенчестия. Така че си хортували чорбаджията и баща ми Недко, но достове не станали, че била и голяма разликата във възрастта. Единият, кажи-речи, момчурляк, другият старец с бяла брада, божигробска. Чорбаджията бил и хаджия.

Минали години. А чорбаджията ходел все така изправен, левент, с оная ми ти зелена долама, с висок калпак, винаги придружен от слугата. И радвали му се хората, казвали: „Бог да го поживи. За нас чорбаджи Йордан е богатство.“

Женили се синовете му, женили се и внуците му. Растял родът му, високи къщи вдигали, тежки сватби правели, množели се, а с тях и имането им.

И веднъж на преклонна възраст, сигурно сто години и повече, дошел чорбаджията на баща ми на гости.

Седнал на чардака чорбаджията и заговорил:

— Честит живях на този свят, честит ще умра. Праведен ли съм, или неправеден, не зная. Много бях честит, много беше пълна душата ми, много бе пълен домът ми, преливаше като чаша. И като чаша цял живот преливаше сърцето ми. Ето, затова сторих този грях, че накарах баща ти да ми направи, докато бил жив, надгробен кръст. Знаех, че е грешно, а го направих. Защо го направих? Исках баш майстор да го стори, защото бе изпълнен умът ми с удивление. Толкова болка и толкова скръб видях на тази земя, а с мене никога нищо лошо не се случи. Ето това ме дивеше: кой съм аз, та бог бе напълнил така чашата на живота ми я допълваше след всяка глътка? Влизах в домовете на болни и чумави, давах пари на охтичави и на болни от лепра в Цариград, пипах раните, хващах ръцете и никога нищо ми стана. Сега знам: праведен не бях. Но нито веднъж не ме нападаха разбойници, каквито има много по къра, нито някой ми завидя, нито напада дома ми. Честит бях и исках да се знае. Преливаше от щастие сърцето ми. А сега съм дошел за камъка. Наситих се на живота, искам да си почина.

Прибрал се и не дочакал сутринта. Че това е човекът. Свещ. Духне ли вятърът на смъртта, изгасва!

И го погребали тука, сложили камъка, който известява на всички век и половина, че и повече — какво тук е заровен един живял честито.

Чорбаджи Йордан. Но името е изтрито. Това е останало, тези думи.

Така се преместил чорбаджията от слънчевия на сенчестия рид. А реката шуми и отделя живите от мъртвите. Това е приказката.

Седях удивен на белия камък. Този човек, чорбаджи Йордан, тази ненаситност да се живее, тази пълна с щастие душа ме удиви.

— А не мислиш ли — казах, — че не приятелството, а това щастие на стария чорбаджия е покорило ръката на майстора да стори греха?

— Приятелството си е приятелство. Но е вярно другото. Покорявала хората тази блага усмивка на чорбаджията, покорявала всички тази любов на човека към живота. И тя задвижила ръцете на каменоделеца, които ѝ се послушно подчинили. Толкова е рядко да видиш щастлив човек. Защо ръцете ти да откажат да го съобщят на другите? И аз съм мислел, че е така.

И когато Андрея правил големия бял камък, щастливо е пеело длетото му, радостно е удрял чукът. За да известят: има и щастие на този мир, има слънце, има и птици! Той, горкият, е искал да се съпричasti към щастиято. Но не било възможно. Както не било възможно съпричastiето в греха.

Но такъв е животът на каменоделеца. Дяла едрите бели стъпала за чуждите домове, радва се чукът му на чуждото щастие. Пък то не неговите ходила ще стъпват по гладкия камък, не неговата челяд ще огласява високите зидове. За чуждото щастие с радост се труди каменоделецът и като се труди, мисли си: „Все пак няма да бъдем всички злочести!“ И това е голяма утеха.

Сенките ставаха дълги и косо сочеха коларския път.

— Време е — каза философът каменоделец и поглади наболата си брада. — Тук, на рида на мъртвите, се стъмва по-бързо. Но ако тръгнем направо на отсрещния рид, ще се радваме още на слънцето, преди да е залязло.

[1] Запазен е правописът на думите както на хартията. — Бел.кор.ел.изд. ↑

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.